

Elżbieta Chądzyńska

KIERUNKI ROZWOJU WYBRANYCH MAŁYCH MIAST DOLNOŚLĄSKICH W OKRESIE 1995–2008

Małe miasta położone w otoczeniu metropolii znajdują się w szczególnej sytuacji. Z jednej strony mogą korzystać z rozwijającego się w pobliżu dużego rynku pracy, jednocześnie rozwijający się rynek dużego miasta stanowi zagrożenie dla rozwoju lokalnych rynków pracy. Pomiedzy miastem centralnym a otoczeniem, dzięki procesom suburbanizacji, odbywają się migracje ludności. Charakterystyczną cechą ruchów migracyjnych w ostatnich latach jest przenoszenie się mieszkańców dużych miast na tereny przyległe. Celem artykułu jest analiza zmian przestrzenno-funkcjonalnych i gospodarczych w małych miastach leżących w strefie oddziaływania Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego. Wzięty pod uwagę okres czasu (1995–2008) pozwolił na określenie skutków zaistniałych przemian i ich wpływu na dalszy rozwój.

Słowa kluczowe: *małe miasta, Wrocławski Obszar Metropolitalny, przemiany przestrzenno-funkcjonalne*

1. Wprowadzenie

Od 1989 r. w Polsce mają miejsce procesy przekształceń związane z przechodzeniem od gospodarki sterowanej centralnie do gospodarki wolnorynkowej. Zmiany obejmują zarówno sferę gospodarczą, jak i społeczną oraz środowisko mieszkalne człowieka. Przekształcenia zachodzące w polskich miastach przypominają procesy charakteryzujące systemy osadnicze krajów wysoko rozwiniętych. Zachodzą one jednak z pewnym opóźnieniem i napotykają na szereg barier. Przyczyny tego typu zjawisk są bardzo złożone i mają swoje źródło zarówno w przemianach cywilizacyjnych, jak i zmianach ustrojowo-gospodarczych. Na wymienione zjawiska nakładają się też procesy związane z globalizacją i przechodzeniem od gospodarki związanej z przetwórstwem surowców do gospodarki opartej na wiedzy.

Dynamiczny rozwój polskiej gospodarki, po przystąpieniu do międzynarodowego rynku, stworzył warunki dla rozwoju krajowych obszarów metropolitalnych. W otoczeniu dużych miast – w Polsce, podobnie jak wcześniej w krajach

wysoko rozwiniętych – zachodzą procesy suburbanizacji z jednoczesnym rozszerzaniem działalności gospodarczej na teren przyległych gmin. Nie wszystkie gminy mają jednakowe szanse rozwoju w takiej sytuacji. Decyduje o tym wiele czynników, takich jak – dostępność komunikacyjna, ceny ziemi i mieszkań, stan infrastruktury, jakość środowiska czy atrakcyjność w sensie inwestycyjnym. Współcześnie, w przypadku lokalizacji nowych inwestycji coraz częściej brane są pod uwagę tzw. czynniki miękkie – kapitał społeczny, a także jakość administracji, klimat dla przedsiębiorczości, możliwości kształcenia, wizerunek miasta – w tym jakość przestrzeni publicznych, liczba i rodzaj obiektów kulturalnych oraz warunki życia.

Małe miasta położone w otoczeniu metropolii znajdują się w szczególnej sytuacji. Z jednej strony mogą korzystać z rozwijającego się w pobliżu dużego rynku pracy, jednocześnie rozwijający się rynek dużego miasta stanowi zagrożenie dla rozwoju lokalnych rynków pracy. Pomiędzy miastem centralnym a otoczeniem, dzięki procesom suburbanizacji, odbywają się migracje ludności. Charakterystyczną cechą ruchów migracyjnych w ostatnich latach jest przenoszenie się mieszkańców dużych miast na tereny przyległe. Fakt ten powoduje zmiany wzorca potrzeb na terenach stanowiących cel migracji i często wywołuje rozwój funkcji rezydencjalnych, nowych rodzajów usług oraz funkcji oświatowych (okolice Warszawy). Pod wpływem nowych uwarunkowań społeczno-gospodarczych wiele małych miast podejmuje próbę zmiany swojego miejsca w strukturze przestrzennej regionu poszukując nowych kierunków rozwoju i szans na poprawę warunków życia mieszkańców¹.

Przeanalizowano zmiany przestrzenno-funkcjonalne i gospodarcze w małych miastach leżących w strefie oddziaływania Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego. Wzięty pod uwagę okres czasu (1995–2008) pozwolił na określenie skutków zaistniałych przemian i ich wpływu na dalszy rozwój.

2. Rozwój małych miast Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego

Obszar metropolitalny składa się z centrum w postaci pojedynczego miasta lub aglomeracji miejskiej oraz z peryferii tj. sąsiednich gmin, z których znaczna część czynnych zawodowo mieszkańców codziennie dojeżdża do pracy w centrum. Pojęcie obszarów metropolitalnych jest bliskie pojęciu rejonu zatrudnienia lub funkcjonalnego regionu miejskiego. Uwzględnia ono obecność obszarów peryferyjnych, silnie związanych z centrum i bezpośrednio uzależnionych w swym rozwoju od jego wzrostu.

Dwudziestoletnie doświadczenia dotyczące funkcjonowania polskich miast w nowych warunkach pozwalają zauważyć również w małych miastach

¹ K. Heffner, T. Marszał (2005, s. 5).

inicjowanie korzystnych przekształceń rozwojowych. Przejawem aktywności poszczególnych ośrodków jest poszukiwanie nowych dróg rozwoju w celu przyciągnięcia potencjalnych inwestorów i mieszkańców. W szczególnej sytuacji znajdują się miasta leżące w obszarach metropolitalnych, znajdujące się w strefie wpływów rozwijającej się metropolii i posiadające z nią liczne powiązania.

Wrocławski Obszar Metropolitalny jest częścią województwa dolnośląskiego, na obszarze którego znajduje się 91 miast, w tym 70 to miasta małe, posiadające mniej niż 20 tys. mieszkańców (rys. 1). Większość danych wykorzystanych w analizie dotyczy okresu 1995–2008. Ponieważ takie miasta jak Prusice i Siechnice oraz Bogatynia, której liczba ludności spadła poniżej 20 tys. dołączyły do zbioru w roku 2002, przyjęto dla nich najbliższe istniejące dane.

Rys. 1. Położenie Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego

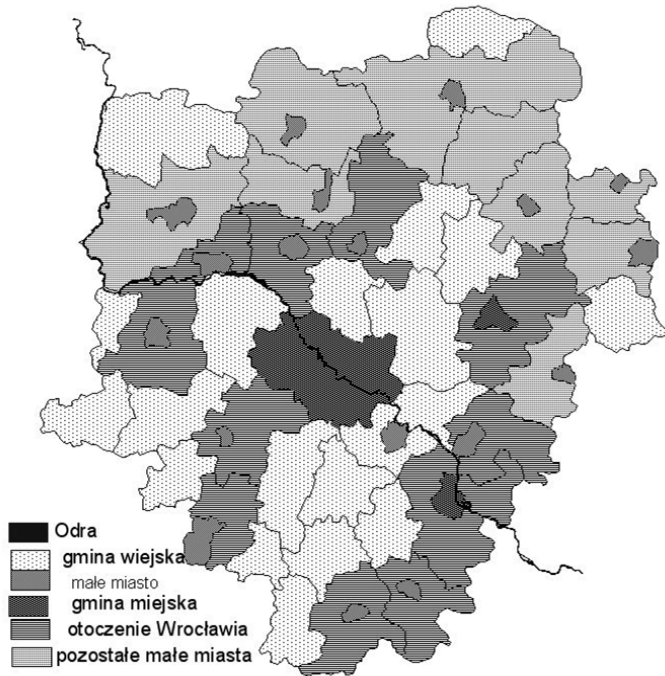
Źródło: oprac. własne

Z 70 małych miast, 18 to gminy miejskie, pozostałe leżą na terenach gmin miejsko-wiejskich (rys. 2). W badaniu przyjęto podział małych miast leżących na terenie Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego na dwie strefy, przyjmując kryterium odległości od Wrocławia. Do pierwszej zaliczono miasta tzw.

otoczenia Wrocławia². Są to miasta zlokalizowane w jego bezpośrednim sąsiedztwie i nie podlegające wpływowi innego dużego miasta. Otoczenie Wrocławia tworzą: Kąty Wrocławskie, Sobótka, Środa Śląska, Brzeg Dolny, Oborniki Śląskie, Trzebnica, Jelcz-Laskowice, Siechnice, Strzelin i Wiązów. Do drugiej strefy zaliczono pozostałe małe miasta leżące w obszarze WrOM.

Badanie aktywności społeczno-gospodarczej miast oparto na analizie dynamiki zmian takich wskaźników, jak: dynamika zmian liczby pracujących oraz liczby zatrudnionych w badanym okresie. Wzięto również pod uwagę wskaźniki ekonomiczne: liczbę podmiotów gospodarczych na 1 000 mieszkańców oraz odsetek pracujących w stosunku do ludności w wieku produkcyjnym. Uwzględniono również strukturę zatrudnienia.

W latach 1995–2008 liczba pracujących we Wrocławiu wzrosła z 214,6 do 234,5 tys.

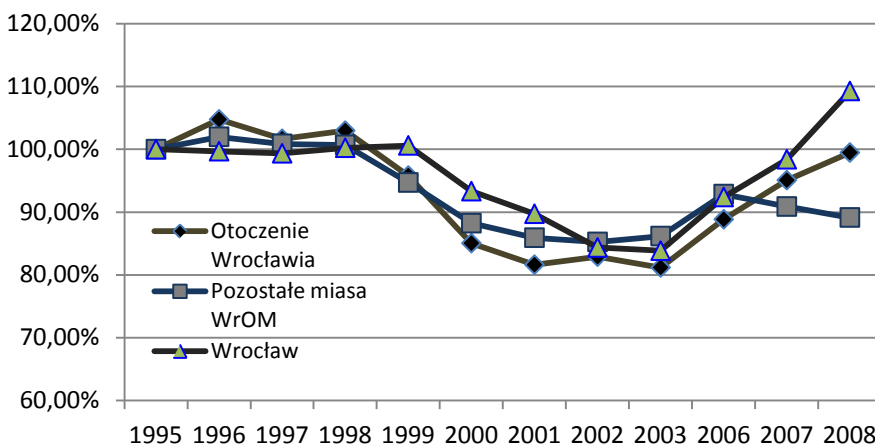
Rys. 2. Obszar przyjęty do badania

Źródło: oprac. własne

W miastach należących do otoczenia Wrocławia przyrost liczby pracujących zanotowano w Kątach Wrocławskich – wzrost o 2,8 tys. osób, Środzie Śląskiej – 668 osób oraz Jelczu-Laskowicach 305 osób. Wśród miast z drugiej strefy

² R.P. Masztalski (2005, s. 107), E. Bagiński (1993, s. 13).

wzrost liczby pracujących zanotowano jedynie w Międzyborzu (747 osób). Z rys. 3 widać, że w zakresie wskaźnika dynamiki liczby pracujących we Wrocławiu, w miastach z jego otoczenia oraz miastach drugiej strefy do roku 2003 nie występowało większe zróżnicowanie. Po okresie niewielkich wzrostów w latach 1996 i 1998 nastąpił dłuższy spadek utrzymujący się do 2003 r. Od tego momentu nastąpiło znaczne zróżnicowanie wspomnianego wskaźnika. Najszybciej przyrastała liczba pracujących we Wrocławiu (w 2008 r. nastąpił wzrost o ponad 10% w stosunku do 1995 r.). W zbiorze miast z otoczenia Wrocławia postępujący wzrost liczby pracujących spowodował osiągnięcie w 2008 r. poziomu z 1995 r. Inaczej przedstawiała się sytuacja w miastach drugiej strefy, gdzie po wzrostach w okresie 2003–2006 nastąpił powolny spadek liczby zatrudnionych. Przyczyny tej sytuacji są złożone. Jednym z powodów może być gorsza dostępność komunikacyjna, która powoduje trudności w przyciąganiu i utrzymaniu inwestycji na swoim terenie³. W rozpatrywanych małych miastach do wzrostu liczby zatrudnionych najbardziej przyczynia się rozwój małych i średnich przedsiębiorstw jako najbardziej elastycznej formy działalności gospodarczej.

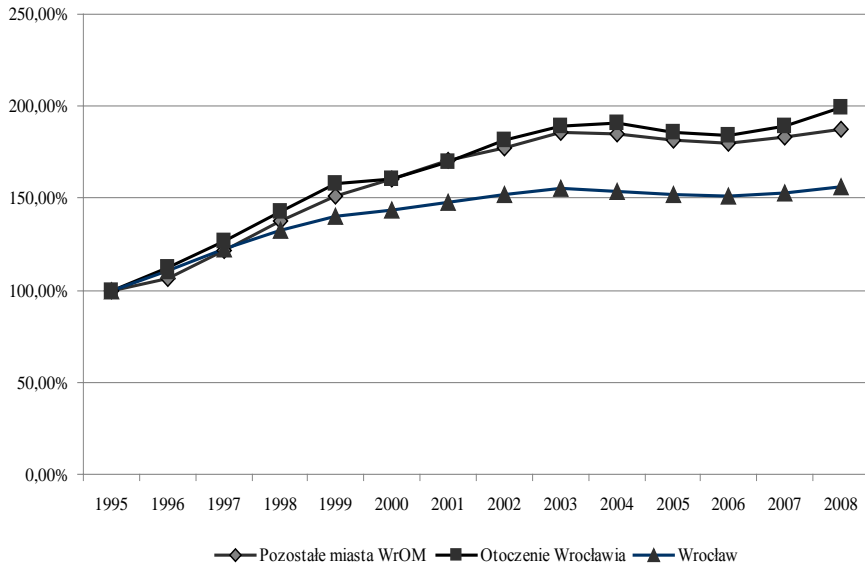

Rys. 3. Dynamika liczby pracujących w miastach WrOM w latach 1995–2008 (1995 = 100%)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

Dynamika liczby zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w latach 1995–2008 wykazuje tendencję wzrostową, przy czym w badanym obszarze jest ona największa w miastach z otoczenia Wrocławia i niewiele mniejsza w miastach drugiej strefy i znacznie mniejsza w samym Wrocławiu (rys. 4).

³ E. Chądzyńska (2005/2006, s. 143–155).

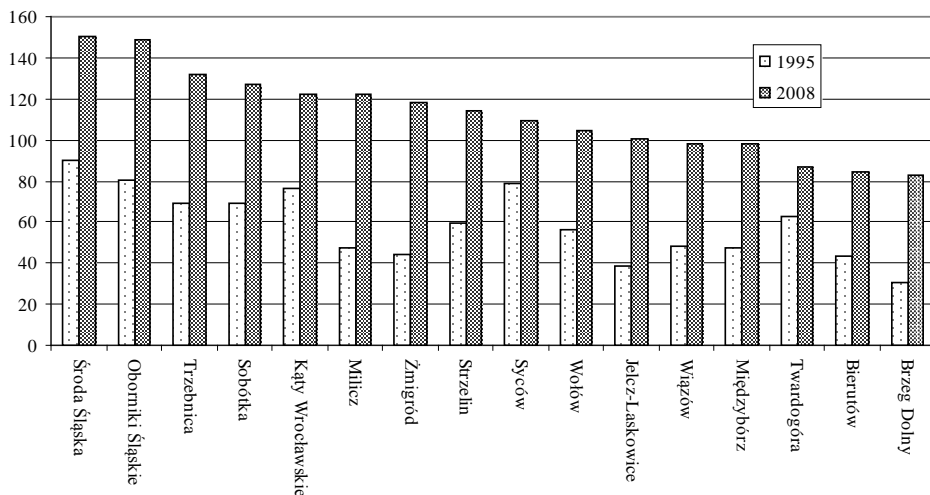

Rys. 4. Dynamika zmian liczby podmiotów gospodarczych w miastach WrOM (1995 = 100%)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

W badanym okresie liczba podmiotów gospodarczych we Wrocławiu wzrosła z 61,3 do 95,6 tys., a w miastach z otoczenia Wrocławia i miastach drugiej strefy z 8,22 do 15,9 tys. Oba zbiory małych miast leżących na terenie Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego charakteryzuje duża dynamika wzrostu liczby podmiotów gospodarczych. Udział miast drugiej strefy w liczbie podmiotów gospodarczych w całym zbiorze małych miast WrOM zmalał z 38,57% do 37,20%. Po uwzględnieniu Wrocławia, udział miast z otoczenia zwiększył się z 7,22% do 8,97%, a miast drugiej strefy z 4,60% do 5,29%.

Po dwudziestu latach transformacji stopień nasycenia małych miast Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego podmiotami gospodarczymi wykazuje pewne zróżnicowanie, dotyczące wybranych miast (rys. 5). Największy poziom nasycenia wystąpił w Środzie Śląskiej (150 podmiotów na 1 000 mieszkańców) i Obornikach Śląskich (149). W pozostałych miastach poziom nasycenia podmiotami gospodarczymi nie wykazuje większego zróżnicowania. Pięć pierwszych miast (rys. 5) o najwyższym wskaźniku uprzemysłowienia należy do Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego.

Rys. 5. Liczba podmiotów gospodarczych na 1 000 mieszkańców w małych miastach Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego w latach 1995 i 2008

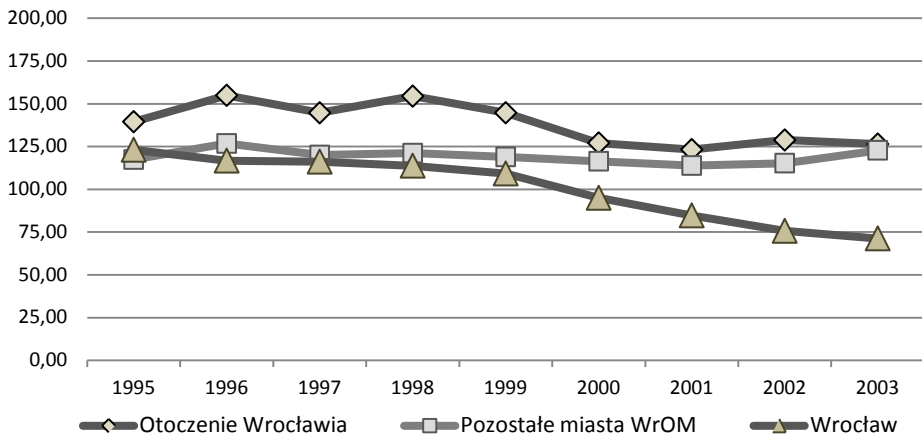
Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

Poza dwoma wymienionymi miastami o największym nasyceniu podmiotami gospodarczymi, nie występują znaczące różnice między miastami z otoczenia Wrocławia i miastami należącymi do drugiej strefy.

Charakterystyczną cechą zmian zachodzących współcześnie w gospodarce jest zmniejszanie się zatrudnienia w przemyśle w dużych miastach przy równoczesnym stopniowym wzroście uprzemysłowienia na obszarach przyległych, co stanowi wyraz procesu kontrurbanizacji przemysłowej, tj. przesuwania miejsc pracy w przemyśle z miasta centralnego do obszarów podmiejskich⁴. W latach 1995–2003 wartość wskaźnika pracujących w przemyśle we Wrocławiu zmniejszyła się z 123,1 na 1 000 mieszkańców do 71,29 (rys. 6). Równocześnie nastąpił wzrost uprzemysłowienia obszarów przyległych. W przypadku Wrocławia, największy wzrost wystąpił w gminach wiejskich bezpośrednio graniczących z miastem centralnym (Kobierzyce). Analizując zmiany w poziomie uprzemysłowienia w miastach z otoczenia Wrocławia oraz miastach drugiej strefy można zauważyć stopniowe zmniejszanie się różnic w zakresie uprzemysłowienia między dwoma zbiorami miast. Największy przyrost wśród miast drugiej strefy nastąpił w Międzybórz – 255,6, co jest przyczynowo związane z rozwojem przemysłu meblarskiego w tym mieście. W otoczeniu Wrocławia – największy wzrost uprzemysłowienia zanotowano w Kątach Wrocławskich – 130,70. Miasto to od czasów reformy administracyjnej w 1999 r. należy do powiatu wrocławskiego. W gminie poprzednio typowo rolniczej, z racji

⁴ S. Korenik (2005), J. Grzeszczak (1996).

położenia w sąsiedztwie Wrocławia, przy autostradzie A4, dzięki trafnym decyzjom władz lokalnych, w krótkim czasie nastąpił intensywny rozwój gospodarczy. Rozwija się przemysł oraz logistyka. Powstają nowe zespoły zabudowy mieszkaniowej. Dzięki korzystnej cenie gruntów i nieruchomości gmina przyciąga nowych mieszkańców i inwestorów. Gmina nie ma ambicji bycia liderem produkcyjnym w powiecie, bo nie ma szans na przebicie inwestycji LG. Liczne inwestycje na terenie gminy powodują spadek bezrobocia. W niedalekiej przyszłości w Kątach powstanie jeden z najważniejszych węzłów komunikacyjnych w tej części Polski. Na terenie gminy działa ponad 40 firm zagranicznych – głównie logistycznych.

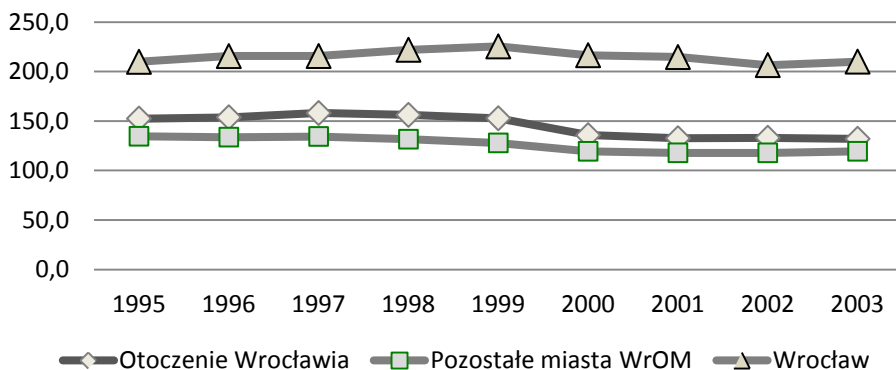

Rys. 6. Liczba pracujących w przemyśle na 1 000 mieszkańców we Wrocławiu i małych miastach WrOM w latach 1995–2003

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

Znaczenie przemysłu dla rozwoju danego miasta zależy m.in. od różnorodności rozwijanych działalności. Liczne badania dotyczące zróżnicowania struktury przemysłu wykazują, że rozwój jednej gałęzi przemysłu lub słabo zróżnicowanej struktury niesie ze sobą niebezpieczeństwo stagnacji.

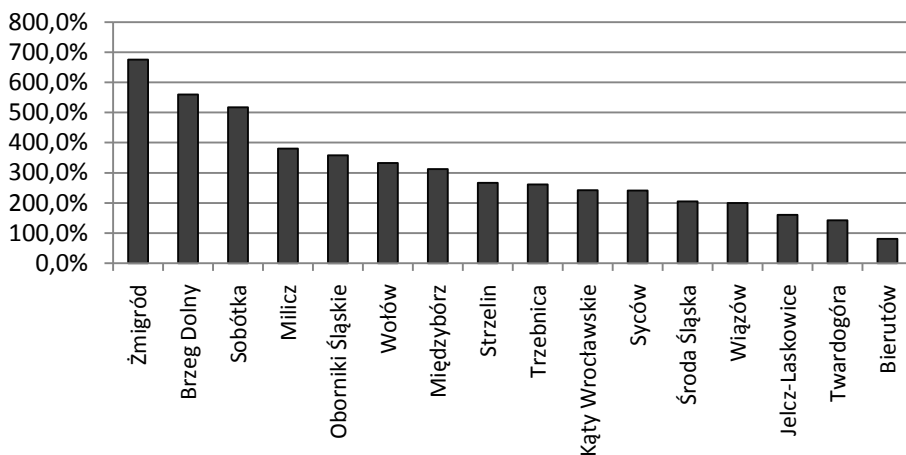
Współcześnie usługi odgrywają coraz większą rolę w rozwoju gospodarki. W ostatnich latach rozwija się sfera usług dla działalności gospodarczej zwana otoczeniem biznesu. Na terenie Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego w okresie 1995–2003 liczba zatrudnionych w usługach nieznacznie zmalała. Do 2003 r. nie wystąpiły znaczące różnice zatrudnienia w tym sektorze. Ogólna liczba zatrudnionych w tej sferze jest większa we Wrocławiu niż w miastach otaczających Wrocław (rys. 7).

Rys. 7. Liczba pracujących w usługach na 1 000 mieszkańców w latach 1995–2003

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

Od 1995 do 2008 r. nastąpił wzrost liczby firm świadczących usługi dla biznesu (rys. 8). Wśród małych miast na terenie WrOM występuje znaczne zróżnicowanie w tym zakresie, przy czym nie daje się zauważyć wyraźna granica między miastami leżącymi w bezpośrednim sąsiedztwie Wrocławia a miastami bardziej oddalonymi od centrum. Duża liczba firm z otoczenia biznesu może świadczyć o tworzeniu w danym środowisku warunków sprzyjających lokowaniu nowych przedsiębiorstw⁵.

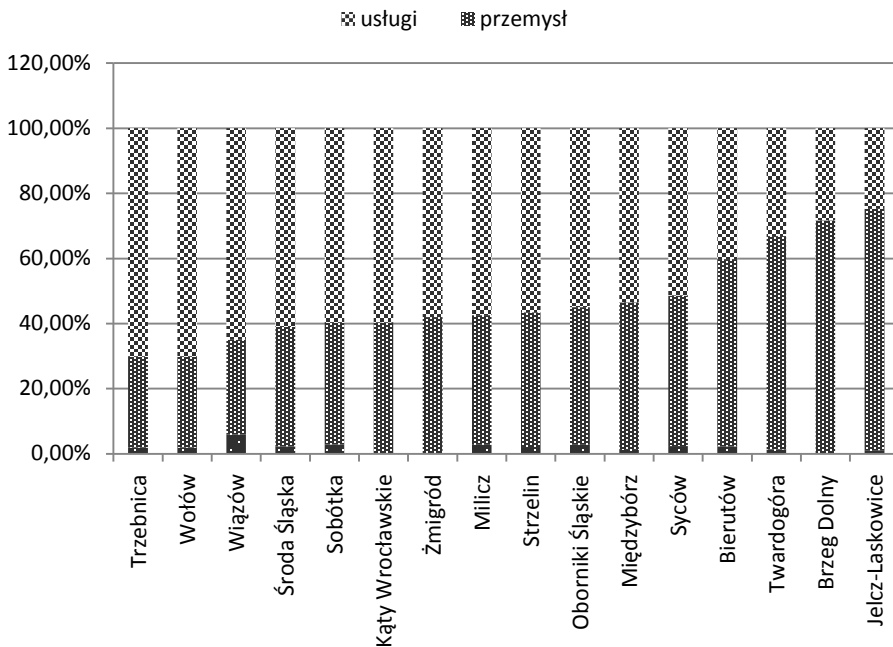
Rys. 8. Procentowy wzrost liczby firm świadczących usługi dla biznesu (sekcja K) w małych miastach WrOM w latach 1995–2008 (system REGON)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

⁵ Z. Chojnicki (1999, s. 368), A. Świdurska (2007, s. 18).

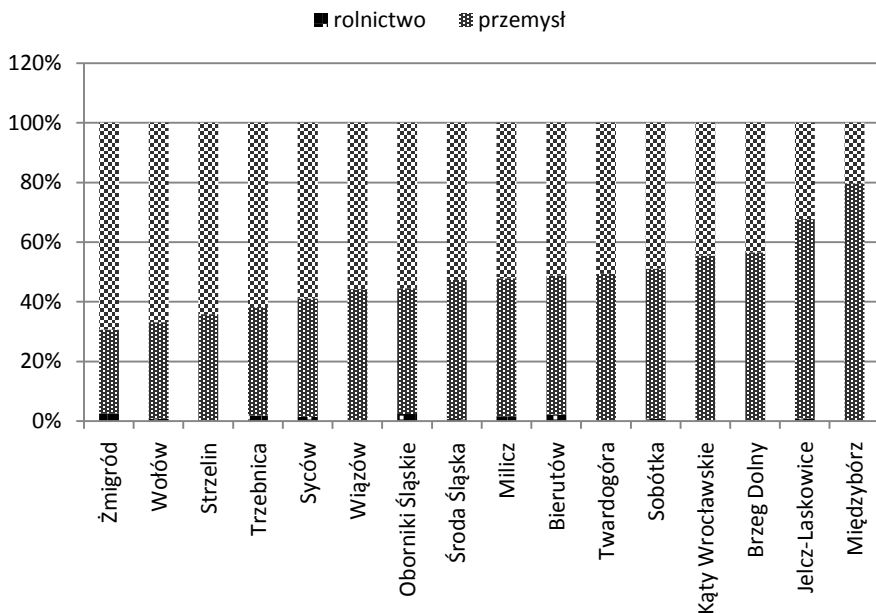
Miasta takie jak: Żmigród, Brzeg Dolny i Sobótka zanotowały ponad pięciokrotny wzrost firm z otoczenia biznesu. W większości badanych miast przyrost wyniósł ponad 200%.

W okresie 1995–2008 w strukturze zatrudnienia odpowiadającej miastom w obszarze WrOM daje się zauważyć zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie oraz stopniowe przesuwanie miejsc pracy z przemysłu do sfery usługowej. W Brzegu Dolnym, gdzie dominuje funkcja przemysłowa, zatrudnienie w przemyśle spadło o blisko 10%. Podobnie wygląda sytuacja w Jelczu-Laskowicach. Odwrotnie jest w Międzybórz, który z miasta o przewadze funkcji usługowych przekształcił się w miasto przemysłowe (blisko 80% pracujących w przemyśle na 100 osób w wieku produkcyjnym). Rozwija się tam przemysł meblarski (meble Wajnert). Wzrost zatrudnienia w sferze usługowej postępuje szybciej w miastach, które nie mają rozwiniętej funkcji przemysłowej, bądź rozwijają jedynie przemysł nieuciążliwy dla środowiska i chcą wykorzystywać walory przyrodnicze do rozwoju funkcji turystycznej (Oborniki Śląskie, Wołów, Trzebnica). Ogólnie można stwierdzić, że większość miast z drugiej strefy ma charakter ośrodków pełniących funkcje usługowo-przemysłowe (rys. 9, 10, 11).

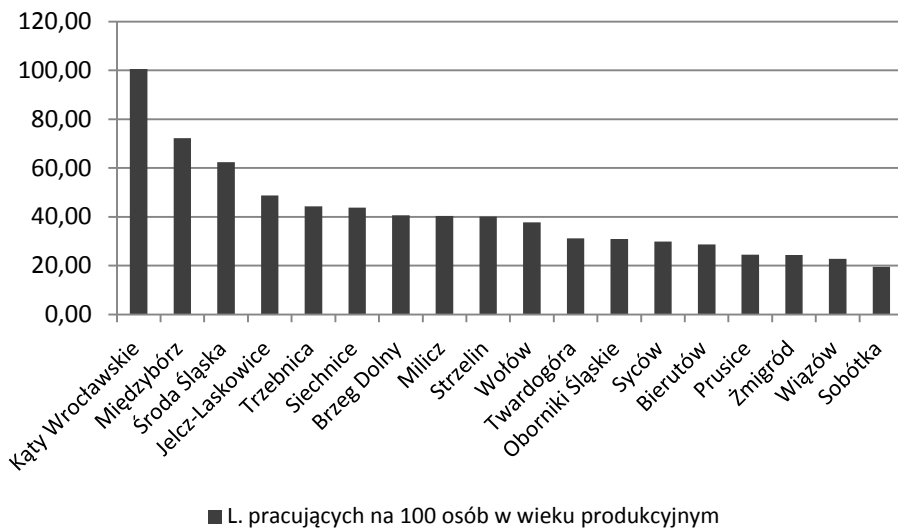
Rys. 9. Struktura zatrudnienia w małych miastach WrOM w 1995 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

Rys. 10. Struktura zatrudnienia w małych miastach WrOM w 2008 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

Rys. 11. Liczba pracujących na 100 osób w wieku produkcyjnym w miastach WrOM w 2008 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

3. Podsumowanie

Miasta małe znajdujące się w strefie oddziaływania dużego ośrodka regionalnego jakim jest Wrocław odznaczają się dużą różnorodnością w zakresie aktywności społeczno-gospodarczej. Większość z nich ma problemy z pozyskaniem nowych mieszkańców i potencjalnych inwestorów. Pomimo zagrożeń płynących ze strony dynamicznie rozwijającego się rynku pracy we Wrocławiu niektóre z małych miast rozwijają się niezależnie. We Wrocławskim Obszarze Metropolitalnym do takich małych miast należą Kąty Wrocławskie⁶ i Jelcz-Laskowice⁷. Obecnie Kąty Wrocławskie są najszybciej rozwijającą się gminą w otoczeniu Wrocławia. Położenie blisko Wrocławia, przy autostradzie A4 stwarza możliwości do utrzymania wysokiego tempa rozwoju w przyszłości. Podobnie, jak w sąsiedztwie innych dużych aglomeracji, ekspansja przemysłu na obszary peryferyjne przejawia się głównie w formie budowy nowych dużych przedsiębiorstw przez inwestorów zagranicznych⁸. Małe miasta wykazują jednak aktywność w kierunku rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości. Na obszarach wokół Wrocławia, ze względu na niezbyt wysoką waloryzację rolniczej przestrzeni produkcyjnej, rola rolnictwa maleje, chociaż w dalszym ciągu stanowi ono podstawowy sektor gospodarki na obszarach wiejskich. Proces odchodzenia od rolnictwa może być w znacznym stopniu spowolniony przez brak nowych miejsc pracy poza rolnictwem. Polityka gmin rolniczych zmierza do tworzenia dużych gospodarstw rolnych i grup producenckich. Celowe może być rozwijanie przetwórstwa rolno-spożywczego, co przy bliskości dużego rynku zbytu jakim jest Wrocław może przyczynić się do podniesienia opłacalności produkcji rolniczej i tworzenia nowych miejsc pracy poza rolnictwem.

Małe miasta położone peryferyjnie w stosunku do aglomeracji Wrocławia powinny położyć nacisk na możliwości przyciągania nowych podmiotów gospodarczych, specjalizujących się w produkcji wyrobów innowacyjnych, oferujących usługi biznesowe, transportowe, budowlane i medyczne. Niektóre z nich mogą rozwijać funkcję turystyczną w oparciu o posiadane zasoby.

LITERATURA

- Bagiński E., 1993, *Rodowód nowego miasta Jelcz-Laskowice*, Wrocław.
Chądzyńska E., 2005/2006, *Zmiany struktury i perspektywy rozwoju wybranych małych miast dolnośląskich* [w:] Heffner K., Marszał T. (red.), *Małe miasta – studium przypadku*, Łódź.

⁶ E. Zuzajska-Żyśko (2007).

⁷ Te dwa miasta pojawiają się również przy badaniu szerszego obszaru, jak: Dolny Śląsk czy obszar Polski.

⁸ A. Świdurska (2007, s. 25).

- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Grzeszczak J., 1996, *Tendencje kontrurbanizacyjne w krajach Europy Zachodniej*, „Prace Geograficzne IGiPZ PAN”, nr 167, Wrocław.
- Heffner K., Marszał T. (red.), 2005, *Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym. Wstęp*, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 220, Warszawa, s. 5.
- Korenik S., 2005, *Znaczenie małych miast w rozwoju regionu Dolnego Śląska* [w:] Heffner K. (red.), *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, Katowice.
- Masztalski R.P., 2005, *Przeobrażenia struktury przestrzennej małych miast Dolnego Śląska po 1945 roku*, Wrocław.
- Świdurska A., 2007, *Efektywność rozwoju strukturalnego małych miast w strefie wpływu aglomeracji poznańskiej* [w:] Heffner K., Marszał T. (red.), *Małe miasta w obszarach metropolitalnych*, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 232, Warszawa.
- Zuzańska-Żyśko E., 2007, *Małe miasta w strefie oddziaływania ośrodków regionalnych* [w:] Heffner K., Marszał T. (red.), *Małe miasta w obszarach metropolitalnych*, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 232, Warszawa.

DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF SELECTED SMALL CITIES IN THE DOLNOŚLĄSKIE PROVINCE DURING 1995–2008

The situation of small cities situated within a metropolitan area is a specific one. On the one hand, they can take advantage of a vast, metropolitan labour market; on the other hand, this very same market poses a danger to the development of local markets. During the process of suburbanization, people migrate between the main city and the surrounding communities. In recent years, many residents have chosen to leave big cities for neighbouring areas. The purpose of this article is to analyze the spatial, functional and economic changes occurring in small cities located within the Wrocław Metropolitan Area. The time span selected for the study (1995–2008) allowed for the effects of changes to be assessed and predictions to be made concerning potential future developments.

Dr Elżbieta Chądryńska
Katedra Planowania Przestrzennego
Wydział Architektury, Politechnika Wroclawska